

ADALÉKOK BEREGSZÁSZ MAI TERÜLETÉNEK LEGKORÁBBI TÖRTÉNETÉHEZ

RÁCZ BÉLA

PhD, tudományos-oktatási és nevelésért felelős rektorhelyettes, tanár, II. Rákóczi Ferenc
Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék
e-mail: raczb@kmf.uz.ua

Beregszász településként az írásos forrásokban először a XI. században tűnik fel, a XIV. században pedig már igazi városként mutatják be. Ezzel együtt fontos aláhúzni, hogy a régészeti leletek szerint a mai Beregszász területén az első emberi közösségek már több tízezer évvel ezelőtt megjelentek. Beregszász és környéke napjainkban igazi vonzáskörzet, de ugyanez elmondható erre a területre a kőkor tekintetében is. Figyelembe véve a város területét, a Beregszászi-domság vidékét, továbbá az ismert régészeti lelőhelyeket, a következő törvényszerűség rajzolódik ki: a lelőhelyek többsége a város területére és annak környékére esnek, a történelmi korszakok szerint pedig a legtöbb lelőhely a paleolitikumból származik. A vidék kőkorának első kutatója Lehoczky Tivadar volt, akinek munkáira minden olyan történész hivatkozik, aki a mai Kárpátalja területének kutatásával foglalkozik.

ABSTRACT

Берегове як поселення у письмових джерелах вперше з'являється в XI столітті, а в XIV його уже згадують як справжнє місто. Разом із тим слід зазначити, що за даними археологічних знахідок, на сучасній території міста перші людські спільноти з'явилися уже декілька десятиків тисяч років тому. Берегове та його околиця у наші дні є районом тяжіння, але варто підкреслити, що це так було уже і в кам'яному віці. Беручи до уваги територію міста, пагорбки Березівського горбогір'я, а також археологічні місцезнаходження, можна спостерігати наступну закономірність: більшість місцезнаходжень припадає на територію та околицю самого Берегова, а з точки зору історичних епох – переважна частини стоянок датується палеолітом. Першим дослідником кам'яного віку на цих теренах був відомий краєзнавець Тиводар Легоцький, на праці якого посилаються всі сучасні історики, хто працює над тематикою історії сучасної території Закарпаття.

BEVEZETŐ

Beregszász településként az írásos forrásokban először a XI. században jelenik meg, a XIV. századra már valódi városként szerepel a leírásokban¹, ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül aényt, hogy a régészeti leletek tanúsága szerint a vidéken már több tízezer évvel ezelőtt megjelentek az első emberi közösségek. Beregszász napjainkban igazi vonzáskörzetnek tekinthető, és a város területe, illetve annak környéke – bizonyos tényezők miatt – vonzáskörzet volt

már az őskorban is. Amennyiben megvizsgáljuk a Kárpátaljai-alföldből kiemelkedő Beregszászi-domság területét, az ott felfedezett régészeti lelőhelyeket, nyilvánvalóvá válik a törvényszerűség, miszerint a legtöbb ismert lelőhelyünk épp Beregszász város területén, vagy annak közelében helyezkedik el. A lelőhelyek legnagyobb része az emberiség történelmének legkorábbi korszakából, az őskorból (paleolitikumból) származik. A régészeti kutatások eredményeiből tudjuk, hogy a vidék az őskor felső és középső szakaszában is lakott volt. A paleolitikum a mai Kárpátalja területén valamikor 1 millió évvel ezelőtt kezdődött és i. e. 10 000 környékén ért

¹ Lehoczky T.: Adalékok Beregszász történetéhez. Szerk.: Kobály J., CLIO, Ungvár, 1999: 27–30.

véget.² Ezek voltak az első olyan történelmi időszakok, amelyekhez régészeti leleteket sikerült kötni. A későbbi történelmi korszakokban ugyancsak megtelepedtek itt emberi közösségek, amiről szintén a gazdag leletanyag tanúskodik. Vidékünk régészeti leleteinek első kutatója az a Lehoczky Tivadar volt, akinek összesítő munkáira mind a mai napig hivatkozunk, hiszen kutatásai mérföldkönek számítanak a mai Kárpátalja területének megismerésében.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ADALÉKOK

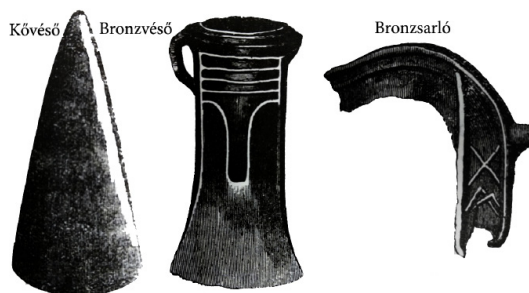
Az első régészeti kutatások

A Beregszász és környékével kapcsolatos legkorábbi régészeti kutatások vidékünk ismert polihisztorával hozhatók összefüggésbe – Lehoczky Tivadarral, aki már az 1860-as évektől gyűjteni kezdte az anyagi kultúra elemeit. Lehoczky időt és anyagiakat nem kímélve, nagy szenvedéllyel végezte a régészeti kutatásait Bereg vármegye egész területén, ennek köszönhetően idővel összeállította az *Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére* c. művét, amelyben településekre bontva ismertette az általa gyűjtött leleteket.³ Elhivatottságáról tesz tanúbizonyságot a következő két részlet a fent említett műből, amely először 1892-ben jelent meg nyomtatásban (ebben Lehoczky Beregszász városról és annak régészeti gazdagságáról is ír):

„E városnak délnyugati határa sik, míg északeletről szelíden emelkedő hegyek környékeznek. Nem csak e szőlővel beültetett magaslatok lejtőin mindenhol, hanem az alattok elterülő lapályon is bőven találhatunk őskori telepek nyomai és emlékei, s ha valahol, úgy itt biztosan el lehet mondani, hogy a város a régi kor tele-

*pein épült fel... dacára annak, hogy fölötte majd kétezer év elvonult.*⁴

„1890. év tavaszán értesített dr. Hagara Viktor főispán arról, hogy Beregszász határában kőtörő munkások nagyérdemű sirleltre akadtak. Ennek folytán azonnal április 22-ikén nagy reményekkel siettem Munkácsról a megye székhelyére Beregszászba...⁵

1. ábra. Régészeti leletek rajzai Lehoczky Tivadar 1882-ben megjelent könyvéből (forrás: Lehoczky T.: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. I-II. kötet. Szerk.: Kobály József. CLIO, Ungvár, 2001: 57, 60-61)

A XIX. század második felében még leíró jellegű régészetről beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy a feltárt, begyűjtött leleteket a kutatók nem vizsgálták még olyan módszerekkel, mint ahogy azt napjainkban teszik (többek között természettudományos módszerekkel), minősége az alapvető adatokat írták le egy-egy tárgyról (ki, hol találta, főbb jellegzetességeit,

2. ábra. Régészeti leletek rajzai Lehoczky Tivadar 1882-ben megjelent könyvéből (forrás: Lehoczky T.: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. I-II. kötet. Szerk.: Kobály József. CLIO, Ungvár, 2001: 62, 85)

² Kobály J.: *Sine ira et studio*. CLIO, Ungvár, 1998: 8

³ Lehoczky T.: *Adatok hazánk archeológiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. I–II. kötet. Szerk.: Kobály József. CLIO, Ungvár, 2001

⁴ Uo. I. kötet: 56–57.

⁵ Uo. II. kötet: 81.

esetleg származását, korát, amennyiben valamilyen analógia vagy bármilyen adat alapján lehetett rá következtetni). Lehoczky Tivadar is a leíró régészet módszereit követte, gyakran kibővítve a leírásokat különböző ábrákkal. Munkáiban rajzokat láthatunk kővéssokról, bronzsarlókról, baltákról, kiégetett agyagból készült talpcsőről, illetve a beregszászi Kis-hegyen feltárt honfoglalás kori leletekről (többek között az ezüsből készült, aranyozott süvegcsúcsról) (l. 1. és 2. ábra).

A XX. század főbb régészeti kutatásai

Maga a beregszászi Kis-hegy több szempontból is jelentős terület, hiszen különböző részein az emberiség történelmének számos korszakából kerültek elő leletek: az őskortól kezdve, a réz- és bronzkorszakon át, egészen a honfoglalás koráig.

A paleolitikum kutatásának következő szakasza – Lehoczky felfedezései után – 1935 környékén kezdődik, és Jozef Skutil cseh régész nevéhez fűződik. A vidék akkoriban az első világháborút követő békerendszernek megfelelően Csehszlovákiához került Podkarpatska Rus néven. Az első szakszerű ásatás Skutil vezetésével zajlott, aki felfedezte és feltárta a Beregszász I jelzésű paleolit telepet.⁶ A lelőhelyen megtalált leletek *in situ* környezetben, datálható rétegekből kerültek elő. Ezek az ásatási eredmények alapjául szolgáltak a későbbi korszakok paleolit-kutatásainak.

A következő felfedezések az őskor időszakából már a szovjet érában láttak napvilágot, ugyanis a vidék 1945-ben a Szovjetunió részévé vált. 1969-ben létrejött a Kárpátaljai Állandó Paleolit Expedíció, amely az 1990-es évek elejéig működött, vezetője Vladiszlav

Gladilin régész volt. Az expedíció munkatársai sorra fedeztek fel felszíni jellegű lelőhelyeket a várostól dél-délkeleti irányban található dombok területén (ezek voltak a Beregszász II–VI jelzésű telepek).⁷

1969–1971 között Szmirnov vezetésével került sor az első korszerű ásatásra a Kis-hegyi paleolit telepen⁸, később pedig kisebb kutatóárkok feltárásán dolgoztak a fent megnevezett expedíció munkatársai, viszont ahogy Uszik 2008-as munkájában rámutat: a korai ásatások rétegtani eredményei nem voltak összeegyeztethetőek, így a lelőhely kulturrétegeinek egyértelmű datálása nyitott kérdés maradt.⁹

A következő jelentős esemény a vidék területének korai történelmének megismerésében a 2003. év volt, amikor is megjelent Viktor Tkacsenko kijevi régész monográfiája a kárpátaljai paleolitikumból származó lelőhelyekről.¹⁰ Tkacsenko maga is munkatársa volt az 1969-ben létrejött expedíciónak, rendszeresen részt vett a kárpátaljai vidékeken végzett terepmunkában. Monográfiájában részletesen írt a Beregszász környéki telepekről, gazdagon illusztrálta a feltárt leleteket. A Beregszász környéki leleteket a felső paleolitikumban fejlődő aurignaci kultúrához sorolta, ugyanakkor figyelembe véve a kőszközök helyi jellegzetességeit, külön csoportot alakított ki, amelyet *beregszászi kultúrának* nevezett el. Rendszerező-összefoglaló munkáját a szélesebb szakma bár nem tartotta követendőnek, munkássága mégis jelentős

⁶ Skutil J.: Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskey Rusi. In: Spicy historickego odboru matice slovenskej v Turcianskom sv. Martine sv. 4, 1938: 132–135

⁷ Гладилін В.Н., Ситливий В.І.: Ашель Центральної Європи. Наукова Думка, Київ, 1990

⁸ Смирнов С.В.: Пізньопалеолітична стоянка Берегово І на Закарпатті. Археологія, вип. 13, Київ, 1974

⁹ Усик В.: Верхній палеоліт Закарпаття: хронологія і культурна приналежність ориньяка Берегово І. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 12, 2008

¹⁰ Ткаченко В.І.: Пізній палеоліт Закарпаття. Шлях, Київ, 2003

mértékben gazdagította a vidék történelmi múltjának megismerését.

Az utóbbi években a Kis-hegyen található Beregszász I lelőhelyen Larisza Kulakovszka és Vitalij Uszik kijevi régészek, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia munkatársai folytatnak rendszeres ásatásokat. A korszerű módszerekkel és eszközökkel végzett kutatásnak köszönhetően sikerült a lelőhely datálását is biztosabb alapokra helyezni, az első kultúrreteget pedig protoaurignacként határozták meg.¹¹ A Beregszász I telep továbbra is az egyetlen olyan őskőkori lelőhely a Beregszászi-dombság területén és annak környékén, amelynek rétegei a természettudományok különböző módszereivel datálhatóak, így viszonylag pontos koradatok alapján meghatározhatjuk a feltárt leletek korát.

A szovjet időszakban nemcsak a paleolitikum kutatás kapott nagy szerepet a Beregszász-környéki vidéken, a régészeti kutatások a kőkör más szakaszaira is kiterjedtek. Ezek közül mindenképp ki kell emelni az 1960-as évek végén a várostól északra található Csepka-hegy déli lejtőin történő ásatást, ami által egy a késő neolitikumból – korai rézkorból származó lelőhelyet tártak fel a régészek. Az ásatást Mikola Pelescsisin vezette, a lelőhelyen hatalmas mennyiségű pattintott és csiszolt kőeszköz, agyagedények, cölöpös házak maradványai kerültek elő.¹² A lelőhelyen felfedezett egyedi kőbaltról 2006-ban onálló tanulmány született.¹³

¹¹ Усик В.І. та ін.: Дослідження палеоліту Закарпаття. Археологічні дослідження в Україні 2012. Київ-Луцьк, 2013: 173–174

¹² Пелешчишин М.А.: Енеолітичне поселення поблизу м. Берегове на Закарпатті. Археологія, вип. 29, 1979: 83–95

¹³ Rácz B.: Egyedi kőbalta a beregszászi Csepka-hegyről. Acta Beregsasiensis, V. évfolyam, 2. kötet, 2006: 155–156

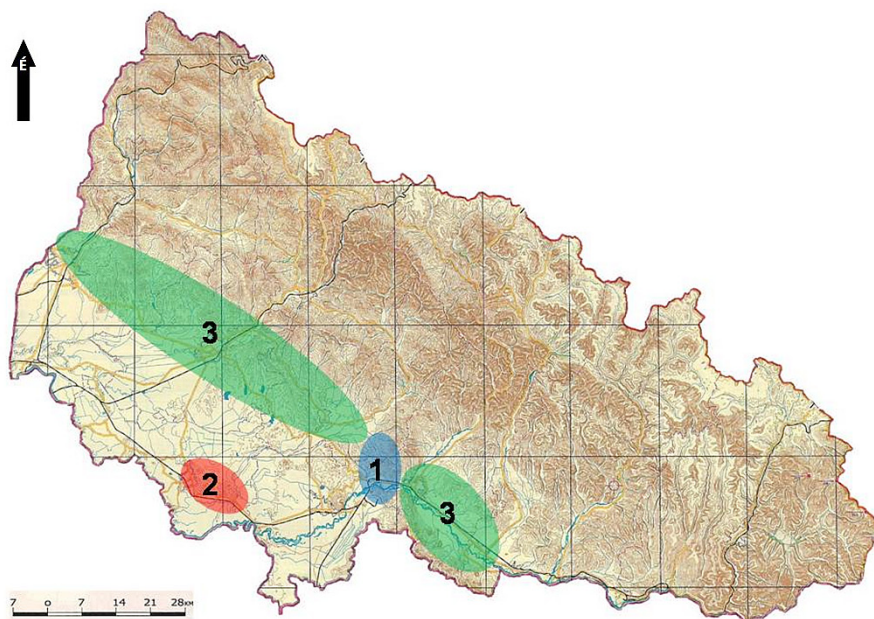
Az elmúlt évtizedekben számos régészeti expedíció, kisebb-nagyobb kutatás zajlott Beregszász területén, vagy annak környékén, de olyan nagyszabású ásatásokról, mint a Beregszász I telepen és a Csepka-hegyi településen, nincs tudomásunk. A vidék sajátossága, hogy felszínének jelentős része mezőgazdasági művelés alá vont terület, így a felső rétegek sokszor meg vannak bolygatva, át vannak halmozva, így az ily módon előkerült leletek nem köthetőek *in situ* környezethez. Ugyancsak sajátossága a vidéknek a számos külszíni bánya megléte, ami szintén kettős eredménnyel szolgál: részben elősegíti a leletek napvilágra kerülését, ugyanakkor rombolja a rétegeket, és a lehetséges kultúrretegeket. Kétségtelen, hogy a Beregszász területén és annak környékén ismert régészeti lelőhelyek legnagyobb részt felszíni jellegűek, és ennek megfelelően a régészeti kutatások számára nem mérvadóak.

A VIDÉK MINT VONZÁSKÖRZET

Visszatérve a bevezetőben már említett vonzaskörzet kérdéséhez, felmerül a kérdés, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolták az emberi közösségek megtelepedését egy-egy területen, adott esetben Beregszász mai területén, illetve annak környékén. A kérdés megválaszolásában a régészetten kívül a természettudományos vizsgálatok is segítenek. Az archeometria egy olyan komplex tudomány, amely a régészeti leletek és az anyagi kultúra elemeit vizsgálja természettudományos módszerekkel, és ezzel teljesen új megvilágításba helyezi ezeket az objektumokat. A számos új információ pedig sokkal nagyobb mértékű megismerést tesz lehetővé.

Az elmúlt években petroarcheológiai kutatások objektumává váltak a Beregszász-környéki paleolit telepek leletei. A Beregszászi-dombvidék, és azon belül a Beregszász környéki telepek integrálva lettek egy olyan nyersanyagrégió rendszerbe (3. ábra), amely a paleolitikum időszakában a többi régiótól jól elkülöníthető egységet alkotott a maga változatos, metasztatikusan átalakult kőzeteivel.¹⁴

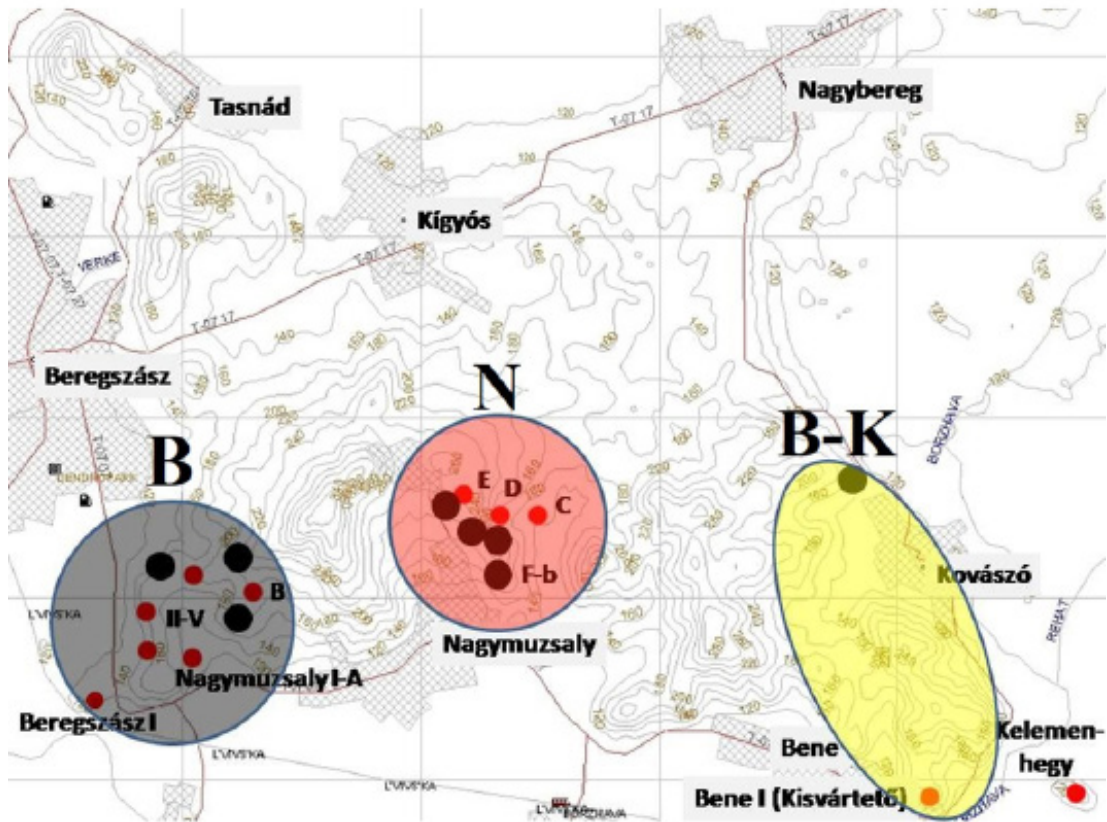
A petroarcheológia egy határtudomány, ami a kőből készült őskori tárgyak természettudományos vizsgálataival foglalkozik. Egyelőre csak az őskor időszakára vonatkozóan történtek ehhez hasonló vizsgálatok, viszont figyelembe véve a vidék gazdag régészeti leletanyagát, perspektivikus lenne kibővíteni a kutatásokat az emberiség történetének más periódusaira is.

3. ábra. Kárpátalja mai területének paleolit nyersanyagrégiói: 1 – vulkáni, 2 – metasztatikus, 3 – üledékes (forrás: Rácz B.: Kárpátaljai őskori kőeszközök és lehetséges nyersanyagok archeometriai vizsgálati eredményei. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2013: 99)

¹⁴ Rácz B.: Pattintott kőeszköznyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. *Archeometriai Műhely*. 2008/2: 47–54; Rácz B.: Kárpátalja paleolit nyersanyagfelhasználási régióinak elsődleges nyersanyagai. *ΜΩΜΟΣ VI. Óskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem*. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely 2009: 321–326; Rácz B.: Main raw materials of the Palaeolithic in Transcarpathian Ukraine: geological and petrographical overview. In: Mester, Zs. (ed.): *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions*. Kraków-Budapest, Polish Academy of Arts and Sciences-Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd University, 2013: 131–146; Rácz B., Szakmány Gy., Biró N. K. Contribution to the cognizance of raw materials and raw material regions of the Transcarpathian Palaeolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67(2), 2016: 209–229

A paleolitikumból származó pattintott kőeszközök számos információt hordoznak magukban, és nemcsak régészeti-történelmi jellegűeket, hanem másokat is. Nagyon sokat árul el a kőeszközök nyersanyaga, ugyanis ebből a szempontból vizsgálva őket egy teljesen más megközelítést kapunk. Lehetőség nyílik arra, hogy megvizsgáljuk az időszakosan vándorló emberi közösségek útvonalát, a nyersanyag-beszerezési stratégiájukat stb. Az emberiség legkorábbi történelmi korszakában a *vonzáskörzet* nem más, mint egy

4. ábra. A metasomatikus nyersanyagrégió alrégiói: B – Beregszászi alrégió, N – Nagymuzsalyi alrégió, B-K – Bene–Kovácsói alrégió. A vörös körök a régészeti lelőhelyeket, a feketék a helyi nyersanyagforrásokat jelölik. (forrás: Rácz B.: Kárpátaljai őskőkori kőeszközök és lehetséges nyersanyagok archeometriai vizsgálati eredményei. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2013: 103)

olyan vidék, amely biztosítja az adott emberi közösség megélhetését: élelem, ivóvíz és nyersanyag tekintetében. A mai Beregszász területe és környéke teljes mértékben megfelelt a *vonzáskörzet* fogalmának, hiszen gazdag növény- és állatvilágán kívül a kőnyersanyagok is jelen voltak – megfelelő mennyiségben, és bár nem a legkiválóbb minőségben, de a kőeszközkészítő mesterek túlnyomórészt a helyi nyersanyagokat használták fel a mindennapi tevékenységhez szükséges eszközök legyártásához.

Az emberi közösségek, annak ellenére, hogy gyakorlatilag rátelepedtek a helyi nyersanyagforrásokra a Beregszászi-dombvidéken (a mai Beregszász, Nagymuzsaly, Bene

és Kovászó környékén) (4. ábra), a helyi kőzetek mellett más kőnyersanyagokat is használtak (5. ábra). Ezeket minden bizonnyal a vándorlásuk korábbi állomásairól hozták magukkal, vagy a helyi ideiglenes megtelepedésük alatt kisebb-nagyobb feldejtő utak alkalmával szerezték be. A Beregszászi-domboság paleolitik telepein összegyűjtött pattintott leletek között egyértelműen a helyi nyersanyagok dominálnak (85–90 százalékban), de megtalálhatóak olyan nyersanyagok is, amelyek a mai Nyugat- vagy Délkelet-Szlovákia, Északkelet-Magyarország területén található geológiai forrásból származnak (kárpáti radiolarit, limnokvarcit-változatok), sőt, ritkább esetben elő-

5. ábra. Régészeti leletek az egyik Beregszász melletti paleolit telepről. Fent középen egy kárpáti 1 obszidiánból, alatta középen egy metasztatikus riolittufa I nyersanyagból készült pattintott tárgy látható (az összes többi tárgy az I típusú metasztatikus riolitból készült) (forrás: Rác B.: *Kárpátaljai őskőkori kőeszközök és lehetséges nyersanyagok archeometriai vizsgálati eredményei. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2013: 57*)

fordulnak a nyugat-ukrajnai Volhíniából származó kovafélék is, amelyeket több száz kilométeres gyaloglás árán szereztek be a közösségek.¹⁵

¹⁵ Rác B.: A benei Kisvártető késő-paleolit lelőhely régészeti anyagának nyersanyagvizsgálata. *Acta Beregsasiensis*. VII. évfolyam, 2. kötet, 2008: 144–153; Rác B.: A Nagymuzsaly-A lelőhely pattintott kőeszköz-gyűjteményének nyersanyag típusai. *Acta Beregsasiensis*. VIII. évfolyam, 1. kötet, 2009: 205–212; Rác B. Nyersanyag-gazdálkodás a Beregszász-dombvidék paleolit településein. *GESTA. A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének folyóirata*. IX, 2010: 30–39

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Kobály J.(1998). Sine ira et studio. CLIO, Ungvár
2. Lehoczky T. (1999). Adalékok Beregszász történetéhez. Szerk.: Kobály J. CLIO, Ungvár
3. Lehoczky T. (2001). Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Beregszászra és környékére. I–II. kötet. Szerk.: Kobály József. CLIO, Ungvár
4. Rác B.–Szakmány Gy.–Biró N. K. (2016). Contribution to the cognizance of raw materials and raw material regions of the Transcarpathian Palaeolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 67(2)
5. Rác B. (2006). Egyedi kőbalta a beregszászi Csepka-hegyről. *Acta Beregsasiensis*, V. évfolyam, 2. kötet
6. Rác B. (2009). Kárpátalja paleolit nyersanyag-felhasználási régióinak elsődleges nyersanyagai. *ΜΩΜΟΣ VI. Őskorosi Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem*. Szerk.: Ilon Gábor. Szombathely
7. Rác B. (2013). Kárpátaljai őskőkori kőeszközök és lehetséges nyersanyagok archeometriai vizsgálati eredményei. Doktori (PhD) értekezés. Budapest
8. Rác B. (2013). Main raw materials of the Palaeolithic in Transcarpathian Ukraine: geological and petrographical overview. In: Mester, Zs. (ed.): *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions*. Kraków-Budapest, Polish Academy of Arts and Sciences-Institute of Archaeological Sciences of the Eötvös Loránd University
9. Rác B.: Pattintott kőeszköz-nyersanyagok felhasználásának előzetes eredményei a paleolitikumban a mai Kárpátalja területén. *Archeometriai Műhely*. 2008/2
10. Skutil J. (1938). Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskey Rusi. In: *Spicy historickego odboru matice slovenskej v Turcianskom sv. Martine sv. 4*,
11. Гладилін В.Н., Ситливий В.І. (1990). Ашель Центральної Європи. Наукова Думка, Київ
12. Пелешчишин М.А. (1979). Енеолітичне поселення поблизу м. Берегове на Закарпатті. *Археологія*, вип. 29
13. Смирнов С.В. (1974). Пізньопалеолітична стоянка Берегово І на Закарпатті. *Археологія*, вип. 13, Київ
14. Ткаченко В.І. (2003). Пізній палеоліт Закарпаття. Шлях, Київ
15. Усик В. (2008). Верхній палеоліт Закарпаття: хронологія і культурна приналежність ориньяка Берегово І. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 12
16. Усик В.І., Кулаковська Л.В., Нігст Ф., Езартс П. (2013). Дослідження палеоліту Закарпаття. *Археологічні дослідження в Україні 2012*. Київ-Луцьк